

שר התורה ודבר האומה

(לזכרו של מרן הרב הראשי הגרי"א הרצוג זצ"ל)

א.

נולד בלומז'ה פולניה בכ"ח כסלו תרמ"ט לאביו הרב ר' יואל ז"ל (שהיה רב בלידס שבאנגליה ואח"כ הרב הראשי של היהודים החרדים יוצאי רוסיה ופולין בפריס). למד בחדרים ונתפרסם כילד פלא בידיעותיו בתורה, ובוצין בוצין מקטפיה ידיע, עודו בן תשע שנים הראה בקיאות נפלאה וידיעה בעל-פה בשני סדרים בש"ס, ובהיותו כבן שש עשרה שנים, היתה לו ידיעה רחבה בש"ס כולו. כבן שמונה עשרה שנים כבר התמודד בברורים ובחידושי תורה עם גדולי הרבנים שבפולין ובליטה, שעקבו אחריו, ברצותם לראות התפתחותו של הגאון הצעיר. כך הלך והתעצם משלב לשלב בסולם ידיעת התורה ומכמניה, עד הגיעו לפסגת גדלות וגאונות בתורה לאין שעור-ושיור.

כינוהו בשם "העילוי מלומז'ה", והשם הזה ליוהו בכל מקום אליו הגיע. בהיותו עובר מארץ לארץ וממקום למקום, בהדרכת אביו ובכחות-נפשיים עצמיים, חתר לו את דרכו דרך התורה ודרך הקודש, בתוך המולת רחובות קריות גדולות, ורעש-געש גלגלי חרושת-המעשה, והחיים הפרוזאיים האפורים, פילס לו הצעיר הרודם הזה, נתיב לעצמו, התבודד כל-כולו ללמוד התורה, וספג לתוכו ולעצמותו מלא חפניים ידיעות בתורה שבכתב ובעל פה, בלי לאות ועייפות. בדמו, בלשדו, באונו ומרצו, קנה את תורתו — "תורה דיליה", וצמח, שגשג ועלה עד הלום, ואין הלום אלא מלכות של תורה. אזנו היתה כרויה כאפרכסת לשמוע קול תורה המהדהד בלי הפסקה, מוחו קלט ידיעות התורה, והן נשארות תקועות ומושרשות בו ללא כל שכחה, כי על כן המוח היה "פינומן" הבולע הרבה הרבה, ללא נדנוד של דליפה וזחילה, ממש: "כבור סיד שאינו מאבד טיפה". כח זכרונו היה עז עד להפליא, ומשראה, קרא או למד דבר פעם אחת, נחרת הדבר בזכרונו לעולמים. הרי שמלבד "העילוי" היה כאן משום הפלא שבעיליות, שקשה היה למצא דוגמתו.

ספריו בתלכה: "דברי יצחק" על קדשים וטהרות, את החלק הראשון פרסם בהיותו בגיל עשרים ושתים שנה, "משואות יצחק" (שו"ת), "תורת האוהל", תמצית שעוריו על הרמב"ם הלכות סנהדרין שהרצה בישיבת "אהל תורה" בירושלים. כשמסתכלים בספר גדול זה הרי אנו מוצאים בו לתמהוננו רק שעור אחד! בשעור אחד נערמו ונתגבשו עתרת דברים וחדושים, בהיותו קושר נימה לנימה, וענין לענין באותו ענין, עד שמתהווה למשורת אחת, אחידה וקלועה, ולספר שלם! ממנו ובו, אנו יכולים לדון ולשער על שאר השעורים, שטרם ראו אור.

ואם בכתב כך, בעל-פה על אחת כמה. די היה להשתתף אי-פעם במיפגשי גדולי התורה ותלמידיהם הידועים, במעונו של הרב הראשי זצ"ל בירושלים בערבי

שבתות בכדי לראות את שפע בקיאותו הנפלאה במחרוזת השקלא וטריא, הברור והליבון, הויכוחים הנוקבים בסוגיות ההלכה, העולים ומתגברים במרוצת שפע הידיעות שלו, בתורה, ובמכמניה, לאורכה, לרחבה ולהיקפה. כי על כן „איש התורה“ היה במלא מובן המלה.

ב.

כשרונותיו הנפלאים משתרעים מתפוזרים גם לשטחים אחרים, ואף בהם מתגלים גלויים עילויים יוצאים מגדר הרגיל. בהיותו כבר מלא בש"ס ובפוסקים, נתן ידו גם להשתלמות במדעים. אחרי שנה של התכוננות בלבד וכבר עמד בהצטיינות בבחינת בגרות. בתקופה קצרה גמר את הפקולטאות למשפטים ולמדעי-רוח. הצטיין במדה בלתי רגילה במדעי החברה, הפילוסופיה ולשונות המזרח, וגם הגיע לידיעה מושלמת בכמה שפות אירופיות ומזרחיות.

כל החכמה החיצונית הזאת, באה לו בבחינת „טוב תורה עם דרך ארץ“, בהיות אצלו התורה עיקר, „ולא פסק פומיה מגירסא“. הידיעות העשירות במדע שרכש נתעכלו בו באופן טבעי, במזיגה שרשית טבעית, בבחינת: „אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות“ כל שבע החכמות קלועות אל מטרת-המטרות, אל נר התורה, אל נר האמצעי, ולא פעם הביע והדגיש, כי הרבה השתמש בכללי המדע, בכדי להבין דברי הלכה מסויימים.

מתוך אמונה פנימית עמוקה שפיכתה בו מראשית הגיעו לדעתו, נלוו גם דרכי המדע וידיעותיו שקנה לו בעצמו וביגיעתו הכל לשם העשרת ידיעות התורה: „זרוק חוטר אאירא, אעיקרא קאי...“ הכל סובב הולך היה אצלו אל העיקר, אל התורה, „ממנה היה מתחיל ובה היה מסיים“. תמיד נשאר אותו העילוי מלומד. כל דבר, הגה, ניב, ביטוי או מחשבה במדע, התזיר שרשם לתורה. וראה זה פלא: את התואר המדעי הגבוה מאוניברסיטת לונדון קבל בעד מחקר הלכתי על התכלת... כן במקצוע המשפט, חבר ספרים באנגלית בשם: „יסודות משפט התורה“ (בחמשה חלקים, ורק שני חלקים יצאו לאור), אשר בהם משתקפים ומתגלמים דרכי המשפט התורני ויסודותיו, בהם החשיף והערה את יפעת-תפארת המשפט העברי המקורי לעיני העמים ומשפטניהם, אשר עשה עליהם רושם גדול ונפלא. והיה בעצם הופעת הספרים, לא לבד למקור ידיעות עשירות, ואוצר בלום של מחקרים בשטח המשפט התורני, אלא גם משום קידוש שם שמים והתורה. להכניס את תורתו של שם באתלי יפת. ספרים אלה מצאו הערכה מלאת התפעלות והד גדול ונאמן, בין גדולי המשפטנים בעולם.

ג.

עם הכנסו לכהן סאר ברבנות, התגלה ככח יוצר ופורה, וכגורם פעיל ודינמי גם בשדה הצבוריות היהודית. תחלת רבנותו בבבלפסט שבאנגליה, ובשנת תרע"ט נבחר לרב ראשי בדובלין. ואחר זמן קצר הוא נקרא לכהן כרב ראשי בכל אירלנד החפשית. שם נתגלה כלוחם, ונאבק במלא כחו ואונו את מלחמת היהדות, נגד התופעות השליליות שבציבוריות היהודית, ובעיקר נגד ההתבוללות ונשואי התערובת. כן נלחם במרץ נגד הרפורמה. הוא התיצב במערכה כבדה עם אלה שניסו להקים

בית כנסת ריפורמי, ויצא כמנצח. עם זה הרכיב פעולתו החיובית להשרשת חיי הדת וערכי האומה בצבור, והשפעתו הלכה וגדלה.

גדול היה כבודו בגוים, דמותו נערצה גם על הגוים שבאירלנד. בבואו במגע קרוב עם ראש הממשלה של אז, מר דייוולירו התיידד איתו במשך הזמן, ועל ידי זה רמה קרנם של היהודים. הוא נחלץ למערכה קשה נגד הגזירה הקשה שעמדו להטיל על יהדות אירלנד, להוציא חוק, האוסר את השחיטה היהודית. לא נח ולא שקט, נאם נאומים משכנעים, בנצלו לשם כך את כל ידיעותיו במדע, ואכן הצליח לבטל את הגזירה. נוסף לזה התייצב בפני ועדה מיוחדת שנבחרה ע"י הסינט האירלנדי לחקירת שאלת השחיטה. והגנתו הצליחה כל כך עד שעירית דובלין הקציבה תקציב מיוחד להקמת בית מטבחים מיוחד לשחיטה לפי דת ישראל.

ד.

עם עלותו לירושלים בשנת תרצ"ז לכהונתו הרמה בתור רב ראשי לארץ ישראל, התחילה תקופה חדשה בחייו. כאן הועמד להיות לא לבד כמנהיג עדה או קהלות, אלא כדמות תורנית מרכזית, ודבר ומנהיג של כל העולם היהודי. כאן מצא לפניו כר נרחב לפעולה בת ממדים גדולים בשטחים נרחבים ביהדות ובאומה; הוא העמיס על עצמו את העול והמשא של הדאגה למוסדות התורה והישיבות בארץ, ופעל והפעיל לחיזוק התורה, אף רואים אנו אותו מתייצב למערכת ההסברה והשפעה הרוחנית בישובים ובקבוצות, בהיותו מאציל מרוחו ומתורתו על הישוב כולו. עם המאבק המדיני הגדול שנאבק הישוב ומוסדותיו העליונים, בתקופת כהונתו, עמד במרכז הפעולה ובטבורו, בכל עזות כחו וכשרונותיו העלויים. בכאן התייצב בתור אישיות מדינית ממדרגה הראשונה, כשהוא נעזר בידיעות הכלליות שרכש לו בחיים. הוא נסחף כולו במערכה המדינית הכללית, למען ביצור עמדה עצמאית לאומית שהביאה בסופו של דבר, להכרזת המדינה הריבונית העצמאית.

בשנת תרצ"ח העיד בלונדון בפני הועדה המלכותית האנגלית לעניני א"י (ועדת פיל) על זכות העם היהודי לקומם את עצמו בא"י. בשנת תרצ"ט השתתף שם בוועידת השלחן העגול בין יהודי וערביי א"י שנקראה ע"י ממשלת אנגליה, והדברים שנאמרו על ידו, עשו רושם כביר על חברי הועדות. מאבקו זה על ארץ ישראל העצמאית הובלט בכל הזדמנות בלי הפסק ורתיעה, והגיע לפעמים לידי דרמטיות מרוטטת. לדוגמא: גישתו ל"ספר הלבן", שהתפרסם בימי המנדט, שמאבקו נגדו הגיע לשיאו, בקרעו את החוברת של ספר לבן זה, באספה רבת עם, בלויית הכרזה: "כשם שנקרע ספר זה למטה כך יקרעו כל הגזרות הרעות מלמעלה"... ובאחזו את ספר הספרים בידי, הכריז: "בספר הזה, ננצח את ספר הבלע של הגוים", ואמנם "ניבא וידע מה שניבא"... ויצוין עוד דבר נפלא: בימים הקשים של מלחמת עולם השניה כשרוחל עמד בשערי ארץ ישראל, והוא נמצא באמריקה בשליחות התורה, הוא נחפו לגמור את שליחותו לצרכי הכלל בנכר ולשוב לארץ. וכששגריר בריטניה ושר החוץ האליפקס עיכבו בו, באומרו לו, שזוהי רק שאלה של ימים שהארץ תכבש ע"י הגרמנים. ענה לו הרב: מאמין אני שלא יהיה חורבן שלישי, ועלי להיות עם אחי בארץ...

ה.

על כלם בא בו לידי גילוי, הלב היהודי החם המפכה אהבת ישראל ללא גבול ושעור. הלב החם הזה, שכל כלו היה ספוג צער ויסורים אין קץ, לגודל תרגדיה השואה האיומה שנתכה על יהדות הגולה בטבור טבורה של אירופה „המתורבתת“, התחיל לפעום במלא עצמתו ולא נתן לו מנוח. כגדולי ישראל בימי קדם הרגיש הרב בצו השעה הגדולה והטרגית הזאת, ואץ־רץ וחש לעבודת ההצלה לעזרת אחינו בצרת. ושוב עמדו לו נסיונותיו הקודמים והידיעות שרכש בהיותו בגולה. קשריו הרבים עם מדינאי העולם, שמו ההולך לפניו כשר התורה וכחכם הכולל, גישתו לכל הבעיות מתוך אמונת הדורות ונצחיות היעוד של עמנו, כל אלה הדריכוהו בעבודתו המאומצת והם שנתנו בידו את המפתח ללבותיהם של שרי עמים ומדינות. ביתו של הרב, היווה מרכז ותל־תלפיות שאליו פנו קהלות ישראל מכל קצוי תבל במצוקותיהם ובקריאתם אליו, שיעורר אחים להרגיש את חובתם חובת אחים. והנה הוא מתחיל לנדוד נדוד בגולה לעזרת האחים. מסעו הראשון בעניני הצלה חל בשנת ת"ש. בימים ההם, הגיעו פליטי הישיבות ורבניהן לליטא, ובקשו להם דרך להמלט מכף אויב וצר. הרב זצ"ל נסע ללונדון להפגש עם שר המושבות, דבר עם השגריר הסובייטי בלונדון מר מייסקי בקשר לרשות מעבר לפליטים, והצליח בשליחותו זו. בשנת תש"ג, כשהגיעו הידיעות על הטבח באירופה, הלך לתורכיה, ושם עמד בקשר מתמיד עם צירי ארצות הברית ובריטניה, ועם הכנסיה היונית האורתודוכסית, ועוד.

כתום המלחמה, החליט הרב זצ"ל לצאת לאירופה לראות במו עיניו את החורבן ולחפש אפשרויות ומוצא להצלה, וללא התחשבות עם בריאות הגוף, נודד הוא לשם וקושר את לבו בלבם השבור והנדכא של שרידי אחיו. ואכן הפית בהם רוח חיים, תחזיר בהם את איתנות האמונה, והביא להם מנחמת ציון ותקוותה. עם מסעו זה נפגש עם ראש ממשלת בריטניה ועם הבישוף מקנטבורי, בחפוש אשנבים וסדקים לעזרת ההצלה. בקוריו במחנות בגרמניה מהוים פרשה מיוחדת. שם חי יחד עם הפליטים האומללים, שרידי השואה והתפתה, התפלל אתם וסעד אתם בלחמם הצר, והשתתף השתתפות עמוקה בצערם וביגונם. הרגשותיו באותה שעה באו לידי בטוי בנאומיו שוברי־הלב, בתפילותיו הלבביות, ובעידודו לציון וירושלים. משימה גדולה קיבל עליו הרב להציל ילדי ישראל מצפרני הגוים ומאלת שהשתקעו במנזרים, להחזירם לחיק אומתם ולהעלותם ארצה. איפופיאה זו של הצלת הילדים, תחרת בדברי ימי ההיסטוריה של עמנו אחרי השואה האיומה. הרב זצ"ל התקשר עם הילדים בקשר אבהי ופטרוני, בתור „אביהם של יתומים“, והם היו נקראים „ילדי הרב הרצוג“, באשר הוא הוא היה הגורם להצלתם. הוא לא חשך בזה עמל ויגע, סבל ותלאות, נדד ללונדון ולפאריס, למינכן ולפרנקפורט, נפגש עם רבי המדינה ועם האפיפיור, להצלת שארית ילדינו שניצלו בגופם משיני ההשמדה, שם נשא את משאיו חודרי־כליות ולב, בפניה עזה לאומות העולם ולדבריהן, להציל שארית הפליטה מניוון, ואת ילדי ישראל משמד רוחני, חלילה. הוא אף עובר לסולניה, לגיא־ההריגה, ובהיותו שם נתגלתה לפניו התרגדיה האיומה של יהדות סולניה, שנתגלמה בכל חרדת אימתה. תורים ארוכים של אנשים, נשים וטף, צבאו על פתחו, יהודים שהמירו את דתם, באו להתוודות לפניו ולחזור בתשובה, נשים אלמנות, באו

מעירות נדחות ובזרועותיהן עוללי טפותן אשר בקשו למסרם לשם הצלתם. הוא ראה לפניו מדבר של צרות-ישראל דוי ויגון, ובהשקיפו על פני גיטו ורשה החרוס, התפרץ בדברי-שבר: אהה! משכנות ישראל עתיקי יומין, נעקרו מן השורש ולא שרדו מהם כי אם אבנים השוככות למעצבה ולמצבה מפוזרות ומפורדות, שבורות ורצועות, ובאלם-שוממותן תזעקנה איכה איומה! כך נדד כששה חדשים, בספגו לתוכו את הטרגדיה האיומה של יהדות התפוצה ואת תעצומת ההרס והחורבן של שלישי האומה. בחזרו ארצה היה שבור ורצוף, ומלא יגון ואנחה למראות הבלהות האלה.

ג.

„ומחדרים אימה“ בפנים הישוב תכפו אז האירועים זה אחר זה, יסורי הישוב נתרבנו. הנה אסון האניה „סטרומה“, הנה אניות-עולים מוחזרות לקפריסין ולגרמניה הנאצית, הנה שלטון האימים של המנדט בפרוס הקמת המדינה, והנה ידיעה מחרידה מאירטוריאה, ששם במחנה העצורים של יהודי א"י, נהרגו שני יהודים, ומצבם של כלם בסכנה. הרב זצ"ל טס לשם, מתקשר עם שלטונות הצבאיים הבריטיים ודרש, להתליף את השמירה על המחנה במשמר של חיילים לבנים במקום החיילים הכושים. כן הוא מבקר במחנה, מדבר עם העצורים, ומעודד אותם ומרגיעם, בתקוה, כי קרוב יום שחרורם וגאולתם. והנה פרק „כפר עציון“ שנתן את נפשו להציל את אנשיו, והדריך אותם מרחוק. כן פעל הרבה למנוע את ההוצאות להורג של אלה שנידונו למוות על ידי השלטון הבריטי. נפל עליו העומס הכבד של לבטי הישוב, יסוריו וחבלי גאולתו ועצמותו.

עם הקמת המדינה עמד הרב הראשי זצ"ל יחד עם חברו ר' ב. צ. ת. עזריאל ז"ל בראש הפעולות השונות לחיזוק הדת והתורה. בשנת תש"ט ביקר שוב בארצות הברית למען המגבית, בשנת תשי"ב ביקר בדרום אפריקה לחיזוק היהדות שם ובשנת תשט"ו ביקר בקנדה ובאנגליה, ועשה למען הקמת בית הרבנות הראשית, והודות לפעולתו הוקם בשנת תשי"ח הבנין המפואר המשמש משכן לרבנות הראשית. לציון מיוחד ראוייה הפעולה המיוחדת של הרב, למען התוויית קווי יסוד „למשפט התורה במדינת ישראל“. מיטב כשרונותיו וידיעותיו השקיע בשטח זה, ובהם, בקוי יסוד אלה, היה רואה את עתידה של מדינת ישראל וגאולתנו השלמה הבאה, במשפט העברי התורתי, יסוד חיינו ואורך קיומנו, כנאמר בדבריו: „התחיקה והמשפט קשורים זה בזה, שאיפת כל היהדות הדתית בארץ ובתפוצות היא, שהתחיקה תכלול סעיף יסודי, כי המשפט בארץ יהא מבוסס על יסודות התורה“. זה היסוד, ואידך פירושא זיל גמורו משום כך גם נתן דעתו לתמוך במפעלים העוסקים בהכנת משפט התורה לשימוש המעשי במדינה.

ד.

בהעיפנו עין, על מכלול-מעשיו ופעולותיו של מרן הרב זצ"ל, ובתארנו את סגולותיו הנפשיות העצומות, מתגלה שהיתה לפנינו אישיות מרכזית — רב גוונית שכללה וריכזה בתוכה כלילות המעשים, הלופתת בזרועות-עוזה את כל חיי האומה לגווניהם ולסוגיהם. בביתו הייתה מוצא תמיד תרובת של אישים רמי מעלה, שרים,

שגרירים, דיפלומטים, שפקדו אותו מזמן לזמן, ועם זה באותו זמן עצמו היו מתאספים שם ראשי ישיבה ותלמידיהם, לשוחח ולפלפל בדברי תורה, ואם זה יכול היית לפגוש שם אשה ממורמרת ובוכה על מר גורלה המתענינת בדבר האפשרות לקבל גט מבעלה, שנשאר אי שם בגולה. כן היינו מוצאים שם אנשים מריי־נפש שהשאירו את משפחותיהם בגולה, וסתם אנשים מדוכאי־נפש ומחוסרי אמצעים, המבקשים עזרה חומרית, והרב זצ"ל נענה לכולם, ברוח חפצה וביד נדיבה, בקיצור: היה „כרכא דכולא בה“.

בשעת כתבי טורים אלה, אני מהרהר במה שחכמינו ז"ל, כשמזכירים את ר' יהודה הנשיא מחבר המשנה וכן את רב מוסיפים את המלים: „המקום יהיה בעזרו“ (ראה סוכה ל"ג ע"א, ל"ה ע"ב) שחוץ מן המובן המילולי, שהיו מתפללים עליהם שיאריכו ימים, הרי מובנו הפשוט לדעתי: תפלה להקב"ה לחזק את כחותיהם, שיהיו בריאים ושלמים. כי מתוקף תפקידיהם של גדולי ישראל אלה, ורוב העומס של העבודה רבת הגוונים והשליחות, הרי יש חשש, לחלישות גופם ולהתערערות בריאותם, „התורה מתשת כחו של אדם“ (סנהדרין כ"ו ע"ב). רבי יהודה הנשיא מחבר המשנה, היה ממלא תפקידים שונים, ניהל את ישיבתו בצפורי, עמד בראש כל הפעולות הצבוריות, עמד בקשר עם אנטונינוס מלך רומא בענינים מדיניים (ראה ברכות נ"ז ע"ב), דאג לכלכל הצבור „רבי פתח את אוצרות בשני בצורות“ (ב"ב ח' ע"ב). וכן רב מיסד הישיבה בסורא, היה נושא בעול הישיבה בין ברוחניות ובין בחומריות, קשר קשרים מדיניים עם ארטבון החמישי מלך פרס, ועמד בראש נהול קהלת סורא, כל אלה התפקידים מצריכים השקעת עבודה נפשית וגופנית גם יחד, ולפיכך כל מי שהזכיר את שמותיהם של רבי יהודה הנשיא ושל רב, הוסיף את התפלה הכנה „המקום יהיה בעזרו“ לחזקם ולחסנם.

דברים אלה הפנינו כולנו כלפי רבנו הגאון הצדיק ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל שנתן את נפשו ואת גופו לתורה, לתעודה, לעם ולארץ. טולטל טלטל דרך למען הצל וגנון. פעולות אלה החלישו את גופו וערערו את מצב בריאותו, וכלנו החרדנו חרדה גדולה לפני זמן מה בהנדע לנו מצב בריאותו, בנפלו על ערש דוי במצב קשה מאד, ומכל אפסי ארץ, וימים רחוקים, נשמעו זעקות התפלה לאל רופא חולים להחיותו ולרפאותו וה' שמע אז לתפלותינו וחזק אותה, אולם ביום ש"ק פ' פנחס י"ט תמוז תשי"ט, המחלה שוב התגברה, וקבל התקפה חזקה, ונצחו האראלים את המצוקים והוציא את נשמתו בטהרה.

הרב זצ"ל, נשרף בלהבת עבודתו הכבירה והענקית, ובמלוי תפקידו הרם ונישא במסירות נפש ממש. גופו הועלה כקרבן־ציבור על מזבח התורה, העם והארץ, ונפל חלל בעצם עצומם של עתרת מעשיו ומפעליו ההיסטוריים בתקופות הרת־עולמנו היהודי.

נגדע ארז בלבנון, שר וגדול נפל בישראל, דברי־האומה שפעל גדולות ותעצומות למענה כרע נפל, גדול כים שברנו, התימתנו! הוי! מי יתן לנו תמורתו! ועל אבידה גדולה זו ידו כל הדווים ומבכים על השריפה אשר שרף ה', יהיו נא דברים האלה „יד ושם“ לזכרו שלא ימוש מאתנו לעולמים ות. נ. צ. ב. ה.